

Informace o dobrých praxích samospráv při předcházení sociálnímu vylučování romských komunit

Úvod

Předkládaný materiál si neklade nárok na úplnost a popisované projekty jsou pouze určitým vzorkem z celé řady aktivit, které se po celé České republice realizují. Vybrané projekty jsou řazeny tematicky a nikoli podle místa, ve kterém se odehrávají. Zpracovatel nemá dostatečné personální vybavení, aby mohl sledovat velmi dynamický celorepublikový vývoj v oblasti sociokulturně inkluzivních projektů a veškeré aktivity, které pozitivně přispívají k naplňování Koncepce integrace romské komunity do společnosti. Informace o projektech, které by mohly posloužit jako příklady dobré praxe, byly získávány různými cestami. Zpracovatel měl dobrý přehled o projektech, které jsou realizovány v rámci dotačního programu „Proti sociálnímu vyloučení v romských komunitách a k odstranění jeho důsledků“. Dobré znalosti jsou také všude tam, kde se jedná o projekty financované ze státního rozpočtu a s podporou státu. Zpracovatel vyzval opakovaně také všechny koordinátory romských poradců, aby podali informace o projektech a programech, které se v jejich kraji úspěšně realizovaly nebo realizují. Zpracovatel musí s politováním konstatovat, že v celé řadě případů zodpovědní pracovníci nepředložili buď žádné informace nebo pouze velice nedostatečné. Zpracovatel tak byl odkázán na jiné informační zdroje a využíval vlastní síť kontaktů přímo v terénu.

Integrační aktivity lze rozdělit do tří základních skupin. Jsou to (1) politiky, programy a institucionální opatření, která iniciuje na centrální celorepublikové úrovni vláda (terénní sociální pracovníci, asistenti ve školách, koordinátoři na krajských úřadech, poradci a asistenti obecních úřadů), dále (2) aktivity samospráv (na úrovni krajů a obcí) a (3) projekty, které realizují nestátní neziskové subjekty (často za finanční podpory státu, krajů či obcí). Většina projektů je výsledkem efektivní spolupráce realizátorů na jedné straně a institucí veřejné správy na straně druhé. Kvalitní projekty se zpravidla realizují v těch lokalitách, kde se setkává vhodná nezisková organizace se vstřícným postojem představitelů samosprávy (nezbytnou podmínkou jsou vhodně nastavené podmínky na centrální úrovni). Významnou roli přitom hraje aktivní účast cílové skupiny, které jsou integrační programy určeny (příslušníci sociálně vyloučených romských komunit, tj. obyvatelé dané lokality). Jedná se o projekty poskytující romským komunitám pomoc, kterou lze označit jako pomoc vnitřní¹. V minulých letech měly tento charakter především projekty Komunitní bydlení (Brno) a Vesnička soužití (Ostrava). Oba tyto projekty jsou cenné svými pozitivními i negativními zkušenostmi.

Informace o programech iniciovaných a realizovaných na centrální, celorepublikové úrovni vládou jsou poskytovány v řadě jiných materiálů předkládaných vládě. Ať už jde o celostátně úspěšný projekt terénní sociální práce, administrovaný Kanceláří Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity; program vychovatele – asistenta učitele na školách, program

¹ Romská populace jako celek je ve svém integračním úsilí a v úsilí řešit své problémy stále ještě závislá na pomoci většinové společnosti. To vyvolává potřebu projektů, které nejenom řeší konkrétní problém *zde a nyní*, ale které přitom cíleně, zvyšují rovněž lidský potenciál jednotlivců a sociální potenciál celých romských komunit tak, že roste jejich schopnost řešit své problémy vlastními silami. V podmínkách jednotlivých lokálních společenství to znamená projekty, které zvyšují schopnosti členů romských komunit společně identifikovat problémy a potřeby, společně hledat a nalézat jejich řešení a společně organizovat realizaci těchto řešení. Znamená to rovněž projekty, které posilují schopnost romských komunit eliminovat nepříznivé důsledky nepromyšlených, v některých případech i diskriminačních opatření orgánů některých samospráv. Znamená to ale rovněž projekty, které těchto cílů dosahují ve spolupráci s orgány místní samosprávy.

podpory romských žáků středních škol či program zřizování přípravných ročníků – všechny realizované Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy; projekt zdravotního sociálního pracovníka – připravovaný Ministerstvem zdravotnictví ve spolupráci s Radou vlády ČR pro záležitosti romské komunity; program Asistenta Policie ČR – realizovaný Ministerstvem vnitra ve spolupráci s kanceláří Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity a další. Cílem předkládaného materiálu, ale není popsat aktivity a programy iniciované a realizované na celorepublikové úrovni. Cílem materiálu je popsat aktivity uskutečněné na lokální úrovni.

1. Integrační koncepce a projekty na úrovni samosprávy

Problémy romských komunit se v jednotlivých lokalitách mohou výrazně lišit a také jejich těžiště může být odlišné. Celostátní opatření nemohou vyčerpávajícím způsobem odpovídat na specifické lokální problémy a pouze vytváří rámcové podmínky, které jsou naplňovány konkrétním obsahem až realizací jednotlivých integračních programů a politik na místní úrovni. Představované projekty z různých částí ČR jsou inspirací, která může být v určitých obměnách praktikována i na jiných místech. Určitá schémata mají univerzálnější platnost, jiná se hodí pouze do velmi specifických lokalit v jasně definovaných podmínkách. Představované projekty splňují také podmínku, která je z hlediska státní politiky klíčová, a tou je participace samosprávy, a to buď finanční, iniciační nebo realizační.

Na centrální úrovni státu je zpracovávána „Koncepce integrace romských komunit do společnosti“ (dále jen Koncepce), která vytváří mechanismy, rámcové podmínky a zásady, které představitelům samospráv, nevládních neziskových organizací a samotným občanům umožňují provádět politiku integrace v praxi. Snahou krajů, měst a obcí s rozšířenou působností by mělo být vypracování a schválení Koncepce pro danou lokalitu zastupitelstvem a radou, neboť národní strategie bez implementačních mechanismů selhává. I v této oblasti došlo na řadě míst ČR k pokroku a strategie či Koncepce krajů, měst a obcí vznikají a procházejí prvními stádii naplňování. Zvláště cenné jsou ty, kde se podařilo nastolit úzkou spolupráci samosprávy, neziskových subjektů a občanských aktivit. Předností takového postupu je komplexnost přístupu k řešeným problémům a provázanost jednotlivých opatření. Opakovaně se potvrzuje, že jen takto koordinovaný přístup může vést k dlouhodobě uspokojivým výsledkům a zlepšením. Podle získaných informací mají své vlastní Koncepce kraje Ústecký, Zlínský, Olomoucký a Moravskoslezský. Kromě toho existuje již celá řada měst a obcí, které si taktéž své vlastní Koncepce vypracovaly a schválily. Jedním z takových příkladů je Program soužití v Přerově.

1.1. Program soužití města Přerova

V červnu 2002 byl schválen Zastupitelstvem města Přerova koncepční dokument *Program soužití* (dále jen Program). Při tvorbě byl postupně projednáván jednotlivými komisemi Rady města, příslušníky romských komunit a následně v Radě města Přerova. Přípomínky byly zapracovány a program byl schválen Radou i zastupitelstvem města. Program definuje čtyři klíčové oblasti: (1) oblast bytové problematiky (2) oblast vzdělávání, (3) oblast volného času a (4) oblast vzájemné komunikace. Program je otevřený, variabilní a může se podle aktuální situace rozšiřovat i do jiných oblastí. V rámci výše uvedených klíčových oblastí jsou postupně, a to v návaznosti na finanční prostředky, realizována jednotlivá opatření. Cílem je připravit a zajišťovat podmínky pro bezkonfliktní soužití národnostních menšin a etnik s majoritní společností. V rámci plnění Programu byla a jsou realizována tato opatření:

1.1.1. Bytová problematika

Jednou z klíčových oblastí je řešení bytové problematiky. Ve městě Přerově vedle sebe existuje bydlení na bázi komerční a bydlení zajišťované městem. Pracovní skupina zabývající se problematikou bydlení ve městě zpracovala návrh systému bydlení pro sociální potřeby, který byl předložen Radě města v roce 2001 a je prezentován jako forma sociálního bydlení a ubytování s možností uplatňování sociální práce, přičemž je brán zřetel na prostupnost celého systému oběma směry.

Cílem návrhu systému bydlení pro sociální potřeby je:

- rozšíření nabídky obecních nájemních bytů pro sociální potřeby
- zvýšení dostupnosti bydlení pro sociální potřeby
- prevence sociálního vyloučení, prevence kriminality, ochrana společnosti před negativními jevy, integrace cílové skupiny osob se zvláštními potřebami v oblasti bydlení do běžného života, zlepšení společenského obecného povědomí o sociálně vyloučených osobách, odbourávání předsudků
- posílení obecního bytového fondu pro sociální potřeby

Snahou bylo využít možnosti dotačních titulů pro skupiny obyvatelstva se specifickými potřebami v oblasti bydlení - Program podporovaného bydlení MMR. V návaznosti na vypsané Programy podpory bydlení pro rok 2003 pracovníci odboru sociálních služeb a zdravotnictví ve spolupráci s odborem rozvoje Městského úřadu v Přerově žádali o dotační titul v rámci podporovaného bydlení. Žádost byla specifikována na chráněné bydlení na ul. Purkyňova a ul. Mervartova a Fugnerova.

Dále je zajišťován ve spolupráci se Sociálními službami města Přerova provoz ubytovny pro neúplné rodiny. Cílem je vytvoření podmínek pro důstojný život neúplných rodin, které se ocitly v mimořádně náročné nebo krizové situaci, kterou nemohou nebo neumějí samy vyřešit. V roce 2003 byla kolaudována budova na ul. 9. května, která splňuje požadavky kladené na ubytovnu pro neúplné rodiny. Je určena pro matky s dětmi, které nedovršily věku 18 let. Kapacita ubytovny je 25 obytných jednotek, 1 krizový pokoj a dva pokoje pro děvčata (ukončený pobyt v dětských domovech).

Dalším úkolem je příprava podmínek pro intenzivní sociální práci s rodinami, které se potýkají s problémem úhrady nájemného. Cílem je zajistit pravidelné úhrady nájemného a včasné zachycení dlužných částek V souladu s opatřením Programu soužití v oblasti bytové problematiky začal odbor sociálních služeb a zdravotnictví ve spolupráci s Domovní správou města Přerova a odborem sociálních dávek tato opatření realizovat v lokalitě Škodovy ulice.

1.1.2 Vzdělání

Základní zadáním je rozvíjet sociální a výchovné programy pro zlepšení vzdělanosti dětí ze sociokulturně znevýhodněného prostředí. Proběhla jednání ve spolupráci s odborem školství o možnosti zřízení míst romských pedagogických asistentů na vybraných školách. Cílem tohoto opatření mělo být zlepšení komunikace s rodinami žáků, zlepšení školních výsledků a snižování záškoláctví. Romská asistentka byla přijata na ZŠ B. Němcové. Její hlavní činností je pomoc vyučujícím na I. stupni základní školy, při doučování dětí ze znevýhodněného sociokulturního prostředí, při záškoláctví dětí a pravidelné návštěvy v rodině.

1.1.3. Volný čas

Základní snahou je rozvíjet preventivní programy pro využití volného času a ve spolupráci s Komisí prevence kriminality rozvíjet sociálně preventivní programy a zajistit otevřenou nabídku volnočasových aktivit. Cílem tohoto opatření je umožnit smysluplné využívání volného času dětí ze sociokulturně znevýhodněného prostředí.

Od poloviny roku 2001 pořádá oddělení sociální prevence odboru sociálních služeb a zdravotnictví Městského úřadu Přerov pro děti od 5 do 12 let (s nimiž se dle zákona o sociálně-právní ochraně dětí celoročně pracovalo) výchovně-vzdělávací programy. Do projektu je zapojeno cca 25 dětí, které vyrůstají v sociokulturně nepodnětném prostředí. Náplň projektu je postavena především na výchově prožitkovou formou. Navazuje na každodenní práci v rodinách i na oddělení, kde déle než rok funguje Školní klub. Školní klub vznikl spontánně a děti jej po vyučování začaly samy vyhledávat. Aktivity klubu jsou zaměřeny na mezilidské vztahy a komunikaci, efektivní využívání volného času, na poznávání kulturních památek a přírody. V průběhu roku jsou pro děti organizovány poznávací výlety. V neposlední řadě se činnost zaměřuje na pořádání výchovně-rekreačních táborů (od roku 2001 jich bylo uspořádáno šest). Náplní táborů je vedle sportovních aktivit, kde se děti učí pravidlům „fair play“, poznávání nového okolí a osvojení společenských a hygienických návyků. Každý tábor má své specifické zaměření – rodičovská výchova, sebeobrana, první pomoc.

Významným počinem je příprava dětí předškolního věku ze sociokulturně odlišného prostředí pro zdárný vstup do základní školy. V roce 2003 byl ve spolupráci se ZŠ B. Němcové v souladu s Programem soužití připraven projekt „Škola komunitní centrum“, který zavedl soubor opatření z oblasti volnočasových aktivit. Smyslem projektu je vytvářet podmínky pro smysluplné využití volného času dětí a mládeže z menšinových komunit. S ohledem na tuto skutečnost škola ve spolupráci s odborem sociálních služeb a zdravotnictví uzavřela pracovní právní vztah s uchazečem o zaměstnání z řad dlouhodobě nezaměstnaných na sjednaný druh práce, který nyní pracuje ve funkci správce hřiště. Dětem je k dispozici areál sportovního hřiště, sportovní nářadí a potřebné hygienické zařízení.

1.1.4. Komunikace

Základním zadáním je rozvíjet programy pro zlepšení vzájemné komunikace majority s minoritou. K tomu má přispět vyhodnocení činnosti terénního sociálního pracovníka a zjištění možností pro vznik komunitního terénního týmu. Cílem je zajištění sociální prevence, monitorování situace v etnických menšinách a systematická sociální práce.

Od roku 2001 je realizován Program terénní sociální práce, a to v rámci projektu podporovaném Radou vlády pro záležitosti romské komunity. V zájmu zefektivnění práce bylo vhodné navýšit počet terénních sociálních pracovníků, a to především z řad příslušníků romské komunity. Materiál byl předložen Radě města Přerova a ta schválila vytvoření pracovního místa terénního sociálního pracovníka na odboru sociálních služeb a zdravotnictví. Dalším záměrem byl vznik „Poradního sboru národnostních a etnických menšin“. Jeho cílem je zprostředkování specifických potřeb příslušníků minorit představitelům města a napomáhat jejich reálnému naplňování. Na začátku roku 2004 byl Poradní sbor ustaven a většinové zastoupení v něm mají Romové, kteří působí také

v jednotlivých komisích Rady města a mohou být nápomocni při řešení konkrétní problémů (Komise sociální pomoci, Komise volného času, sportu a kultury, Komise pro veřejný pořádek a bezpečnost, Komise pro výchovu a vzdělávání a Komise pro hospodaření s obecními byty). Svými aktivitami a finančními dotacemi se město podílí i na kulturních a společenských akcích pořádaných ve spolupráci s romskými sdruženími působícími ve městě Přerově.

K dalším opatřením Programu patří snaha zajistit podmínky pro uspořádání jednání u kulatého stolu, která budou zaměřena na problematiku soužití menšin s majoritní společností. Cílem má být zlepšení komunikace, vzájemná informovanost, spolupráce a možnost posílení interetnického soužití v komunitě. Jednání u kulatého stolu jsou účastní členové minorit a členové majoritní společnosti.

V návaznosti na výstupy z jednání u kulatého stolu byl v listopadu 2002 zorganizován seminář „Z jakých důvodů se naučit zvládat vzájemnou odlišnost“. Seminář byl uspořádán v zájmu prohloubení interetnických komunikačních dovedností pracovníků městského úřadu, školských zařízení, neziskových a nestátních subjektů pracujících v této oblasti. Pro účastníky představoval seminář úvod do specifík romské komunity, informační rámec práva ČR i práva EU.

1.2. Dobrovolná práce dlužníků nájemného pro Město Roudnice n. L. a zásady pro následné odpuštění dluhu z titulu neuhrazeného nájemného

Fenomén neplatičství za nájemné a s ním spojené služby je záležitostí poměrně novou a v evropském kontextu spíše neznámou. Samosprávy často nereagují na neplatičství včas a nezavádějí preventivní mechanismy, které by mu předcházely. Často naopak samosprávy přistupují k drastickým řešením, jako je vystěhování z bytu, odebrání dětí atp. Vystěhování neplatičů patří k nejzávažnějším nebezpečím, se kterým se lze v oblasti problematiky romských komunit setkat. Jedná se o řešení krátkodobé a z hlediska integrace zcela nevhodné. V jeho důsledku vznikají ghetta a dnes již dokonce slumy, které lze následně odstraňovat jen s velkými obtížemi. Jednou z možných cest, jak problém neplatičství řešit, je projekt Města Roudnice nad Labem. Jedná se o řešení nenákladné a nerizikové.

Stejně jako v celé řadě jiných lokalit, také v Roudnici nad Labem zůstával dlouhodobě neřešen problém dluhů na nájemném a následného vystěhování obyvatel ze sociokulturně znevýhodněného romského prostředí do holobytů. Myšlenka dobrovolné práce a následného odpuštění dluhů na nájemném byla převzata od o.s. Spolu CZ (dnes Horizonty), které se podílelo na jeho realizaci v Brně. Občanské sdružení poskytlo *know how* a započala spolupráce mezi ní a městem. V téže době zaměstnalo město Roudnice nad Labem terénní sociální pracovníci, která se specializovala na sociálně znevýhodněné klienty, především na Romy. S její pomocí byli kontaktováni zástupci Romů ve městě a hledala se cesta, jak dluhy odbourat. Odbor sociálních věcí následně navrhl projekt dobrovolné práce pro město a následného odpuštění dluhů. Zkušenost ukazovala, že dlužník, který byl potrestán přestěhováním do holobytu, nebyl ke splácení dluhů motivován. Pokud pobíral dávky sociální péče, nebylo ani možné jeho příjem exektovat a město mělo tedy jen mizivou naději, že mu bude dluh splacen. Dobrovolnou práci mohou navíc dlužníci ušetřit městu prostředky za práce, které by jinak muselo objednat u specializované firmy. Zastupitelstvo města schválilo usnesení, které umožňuje prominutí dlužného nájemného a penále z prodlení za užívání obecního bytu na základě dobrovolné práce pro město dle předem uvedených zásad. V souladu s usnesením dlužník uzná dluh co do důvodu a výše a uzavře splátkový kalendář,

který musí řádně a včas splácet. Zároveň musí platit aktuální nájemné a zálohy na služby. Termín, od kdy je řádné splácení sledováno, je zároveň termínem zahájení projektu. Dlužník vykonává podle požadavku města mimo pracovní poměr dobrovolné činnosti (na základě dobrovolnické smlouvy). Práce jsou vykonávány úkolově a dlužník ví, jak bude práce zadavatelem oceněna (cena je závazná). Zapojit se může i více členů domácnosti. Podmínkou pro odpuštění dluhu a penále je plnění všech podmínek současně, tj. splácení dluhu za služby, řádné placení běžného nájemného a dobrovolná práce. Pokud dlužník nedokončí práce a neodpracuje celý dluh, porušil podmínky a dluh nebude odpuštěn. Město rozhodne o odpuštění dluhu a penále teprve po splacení celé dlužné částky za služby. Většina účastníků projektu si nechala na splátky dluhů posílat dávku SSP - příspěvek na bydlení. V roce 2003 se do projektu zapojily 4 rodiny a odvedly práci celkem za 22 240 Kč. Dluhy ve výši odvedené práce jim byly radou města prominuty. Práci zadává zpravidla správa bytů MěÚ a Roudnické městské služby, které obstarávají úklid města. Nejčastěji vykonávanými pracemi jsou úklidy půd v městských domech, malování chodeb, kopání výkopu, příprava děr pro výsadbu keřů a pod. Terénní sociální pracovnice sháněla na danou práci zájemce, sepisovala s nimi smlouvy a po dokončení od zadavatele přebírala potvrzení o splnění podmínek práce. V roce 2004 odvedlo práce za 29 900 Kč dalších 7 rodin a Rada města i v tomto případě dluhy v této hodnotě promínila. Přes všechny obtíže, na které realizace projektu naráží, se jeví tento postup jako jeden z nejefektivnějších. Jeho pozitivní přínos není směřován pouze do komunity, ale profituje z něj také samospráva, což vhodně ovlivňuje klima v dané lokalitě a přispívá k integraci romské komunity.

1.3. Zřizování funkcí domovníků v problémových lokalitách v Náchodě

V Náchodě žije 25 000 obyvatel, z toho cca 1 500 příslušníků romských komunit, koncentrovaných v několika lokalitách - ghettech. Romové obývají převážně byty 4. kategorie bez sociálního zařízení, holobyty a výjimečně byty 1. kategorie. Udržovat v těchto nekvalitních a mnohdy přeplněných bytech a domech pořádek a zajišťovat klidné soužití je obtížné. Město v těchto lokalitách zaznamenávalo zvýšené náklady na odvoz odpadu, protože většina obyvatel za něj neplatila poplatky. Jedním z osvědčených způsobů, jak tuto obtížnou situaci řešit, je kromě komunitní a terénní sociální práce zřizování funkce domovníka, který požívá důvěru obyvatel, pochází z dané komunity a disponuje osobními předpoklady, vhodnými pro plnění této funkce.

Vedení města se této otázce věnovalo a vedoucí odboru tajemníka podala do Rady města podnět, aby v problémových lokalitách a nemovitostech, které jsou v majetku města, byly funkce domovníků zřízeny. Rada schválila čtyři lokality a domovníci začali fungovat od 1. dubna 2003. Vhodní kandidáti byli vybíráni z osob vedených na úřadu práce, který za ně i nadále hradil zdravotní a sociální pojištění. Od Správy budov jsou domovníci odměňováni částkou 400,- Kč měsíčně a jednou ročně je jim vyplácena odměna nebo roční vyúčtování za služby městu. Tato finanční odměna se pracovníkovi nezapočítává jako příjem pro výpočet hranice sociální potřebnosti. Domovníci bydlí s ostatními obyvateli přímo v lokalitě a mohou tedy průběžně ovlivňovat její život a prostředí. Domovníci především v průběhu celého roku zajišťují pořádek kolem domů, hlásí správě majetku veškeré závady a havarijní stavy a dohlíží na vyhazování a třídění odpadu (včetně nebezpečného). Výsledky zavádění funkce domovníka v problémových domech a lokalitách přináší rychlé a nesporně kladné výsledky. Nájemníci řádně platí poplatky za komunální odpad, čímž je zajištěno pravidelné vyvážení popelnic a kontejnerů. Došlo také k výrazným úsporám financí za velký počet kontejnerů. Před zřízením domovnických funkcí musely být kontejnery v rámci jarního úklidu přistaveny v počtu 5 – 7 kusů na jednu lokalitu - na čtyři lokality připadlo kolem 25 kontejnerů. Soustavná práce

domovníků snížila tento počet na maximálně 2 kontejnery pro 1 lokalitu. Úspory nejsou nezanedbatelné a životní prostředí v daném místě se rapidně zlepšilo. Na utváření a udržování pořádku v domech a okolí se podílejí sami obyvatelé, kteří si tak uvědomují význam péče o své prostředí. Mnohdy řeší aktivnější členové komunity problémy v komunikaci s problémovými členy vlastní rodiny, kteří se do prací nezapojují, a učí se tak zvládat složité mezilidské vztahy. Účast na životě v místě bydliště je významná také pro děti, které tak získávají jeden z důležitých pozitivních návyků.

1.4. Romprojekt Valašské Meziříčí – projekt rekvalifikace a zaměstnání

Romprojekt je jedním z mezinárodních pilotních projektů realizovaných v rámci dlouholeté spolupráce mezi Městským úřadem ve Valašském Meziříčí a městem Bussum v Nizozemsku, a který podpořilo Ministerstvo zahraničních věcí Nizozemského království v rámci programu Matra pro školní rok 2003/2004. Cílem projektu bylo pomocí ročního rekvalifikačního kurzu zvýšit romskou vzdělanost a zaměstnanost v lokalitě. Očekávaným výsledkem mělo být pracovní uplatnění romských absolventů kurzu (uzavření zaměstnaneckého poměru) nebo jejich další vzdělávání.

Přípravná fáze projektu proběhla v období leden až červen 2003, samotná realizace se uskutečnila od září 2003 do června 2004. V období srpen až prosinec 2004 probíhá fáze vyhodnocovací. Cílovou skupinu tvořili romští uchazeči o práci s ukončenou povinnou školní docházkou a projekt zaměřil svoji působnost na celou oblast Vsetínska (Valašské Meziříčí, Rožnov pod Radhoštěm a Vsetín). Z dotace nizozemské vlády byl pro školní rok 2003/2004 uhrazen příspěvek na mzdy pro pedagogické pracovníky, romské asistenty, mistry odborného výcviku a příspěvek na vyučovací pomůcky a organizační zajištění projektu. Do studia bylo zapojeno celkem 24 studentů v oborech potravinářství, stavebnictví a administrativa. Teoretická výuka probíhala na Středním odborném učilišti potravinářském ve Valašském Meziříčí, Středním odborném učiliště stavebním ve Valašském Meziříčí a Střední obchodní akademii ve Valašském Meziříčí. Praxe byla zajištěna ve výcvikových střediscích škol a částečně v organizacích, v nichž našli absolventi budoucí uplatnění.

V červnu 2004 proběhlo oficiální zakončení rekvalifikačního kurzu se slavnostním předáním certifikátů 22 úspěšným absolventům a v období od července do září 2004 nastoupilo prvních 15 absolventů do zaměstnání. Nizozemské království přislíbilo spolupráci na další 4 roky.

Projekt byl kvalitně medializován a obyvatelé lokality s ním byli seznámeni. V průběhu projektu byla vyrobena videokazeta a DVD-video, které mapují jeho průběh a mohou posloužit jako vhodný návod pro realizaci podobných projektů v dalších lokalitách.

1.5. Práce zdravotně-sociálního asistenta v Ostravě

Z iniciativy Rady vlády pro záležitosti romské komunity byla v Ostravě prostřednictvím Magistrátu města Ostravy, ve spolupráci s nemocnicí v Ostravě Vítkovicích ověřována odůvodněnost a potřebnost funkce romského zdravotního asistenta. Pilotní projekt reagoval na skutečnost, že příslušníci romských komunit v Ostravě byli v oblasti péče o zdraví často nedisciplinovaní, což se projevovalo především nedodržováním očkovacích kalendářů a nepravidelným užíváním antibiotik. Tato zjištění vedla k návrhu na vytvoření nového

funkčního místa - zdravotně-sociálního asistenta v romských komunitách. Od roku 2001 vykonává tuto funkci jeden pracovník, zaměstnán na Magistrátu města Ostravy.

Mezi jeho hlavní úkoly patří především:

- preventivních aktivit zaměřené na odstraňování důsledků zdravotního zanedbání
- návštěvní služba (po porodu, za účelem očkování)
- osvětová činnost
- pořádání besed s děvčaty na druhém stupni ZŠ
- zlepšování komunikace mezi romskými pacienty a zdravotnickým personálem

Předpoklady pro přijetí do funkce jsou:

- základní vzdělání
- životní zkušenosti (děti, věk)
- absolvování specializovaného akreditovaného kurzu (Zatím neexistuje a nahrazuje ho vzdělávání pro TSP.)

Oslovení lékaři hodnotí myšlenku funkce zdravotně-sociálního pomocníka jako pozitivní.

Zřízení funkce sociálně-zdravotního pomocníka přispělo k:

- zajištění primární, sekundární a terciální prevence
- snížení nákladů na léčení a zvýšení efektivity léčebné péče
- vyhledávání a pomoci dětem ohroženým sociálním prostředím (děti zanedbávané, týrané a zneužívané)

Pilotní projekt v Ostravě se osvědčil v mnoha směrech. U rodičů se zvýšil zájem o zdravotní stav jejich dětí ve smyslu větší péče o životosprávu, zájem o pravidelné preventivní prohlídky dětí u praktických lékařů a o očkování. Zlepšila se také spolupráce rodičů s praktickými lékaři, což příznivě ovlivnilo zdravotní stav dětí.

1.6. Asistent Policie ČR pro potírání lichvy v sociálně vyloučených romských komunitách v Ostravě

Pro pilotní vyzkoušení projektu byla Ministerstvem vnitra vybrána Policie ČR, správa Severomoravského kraje, a to především z důvodu významného populačního zastoupení romského etnika v regionu, které je lichvářstvím nejvíce postiženo. Dalším důvodem byla možnost využít při řešení problematiky projekt občanského sdružení Vzájemné soužití. Projekt byl úzce propojen s činností policejní pracovní skupiny pro potírání lichvy². Rozkazem ředitele Policie ČR správy Severomoravského kraje³ bylo stanoveno opatření k potírání trestného činu lichvy v romských komunitách a v rámci Policie ČR městského ředitelství Ostrava byla zřízena pracovní skupina pro potírání lichvy. Současně s tímto krokem byl zahájen projekt asistenta Policie ČR občanského sdružení Vzájemné soužití v Ostravě, které vybralo a zaměstnalo dvě romské policejní asistentky. Výběr asistentů proběhl po konzultaci se zástupci Policie ČR, romskou poradkyní Magistrátu města Ostravy, krajskou koordinátorkou pro národnostní menšiny a zástupci Ministerstva vnitra a kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity. Celý projekt financovala Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity z prostředků pro projekty nevládních organizací.

2

³Rozkaz č. 3 ze dne 14. ledna 2003.

Asistentky prošly školením policejních specialistů (policejních školitelů pro problematiku rasové rovnosti) a absolvovaly standardní několikaměsíční kurz pro terénní sociální pracovníky (Drom). Oběma se podařilo kurz úspěšně zakončit a obdržely kvalifikační certifikát. Jejich hlavním úkolem byla zejména intenzivní a systematická práce s oběťmi lichvy. Jejich hlavním posláním bylo v první fázi navázání kontaktu s komunitou a získání důvěry pro práci vybraných policistů v jejím prostředí. Působení asistentek Policie ČR uvnitř komunity bylo zcela transparentní a cílem bylo, aby je komunita vnímala jako pomocníky v tíživé situaci a nikoliv jako představitele represivního orgánu. Asistentky zprostředkovávaly kontakty obětí a svědků s Policií ČR, informovaly občany z romské komunity o rizicích spojených s lichvou a také o možnostech, které jim spolupráce s policií v problematice lichvy nabízí.

Pracovní skupina pro potírání lichvy byla tvořena dvaceti čtyřmi policisty, a to tak, aby na každý městský obvod připadli dva. Vedoucím skupiny se stal pracovník odboru obecné kriminality, specialista na hospodářskou kriminalitu. Skupina byla vybrána na základě dobrovolnosti, takže policistům byla dána příležitost projevit o danou problematiku zájem, popř. účast v týmu odmítnout. Skupina prošla několikadenním školením policejních školitelů o problematice rasové rovnosti a školením krajských koordinátorek pro národnostní menšiny, které bylo zaměřeno na problematiku policejní práce s minoritami, kulturní specifika vybraných menšinových komunit a na ochranu lidských práv a menšin.

Za rok 2003 prověřila Policie ČR správa Severomoravského kraje díky pilotnímu projektu 32 poznatků nasvědčujících spáchání trestné činnosti lichvy a ve 14 případech zahájila úkony v trestním řízení pro trestný čin lichvy. Asistentky napomohly policii při vytipování osob ochotných přispět k objasňování lichvy v romské komunitě. Díky jejich práci se zlepšila informovanost občanů z romské komunity o rizicích spojených s lichvou. Oběti z řad členů komunity jsou nyní ochotnější oznamovat trestné činy a poskytovat důležitá svědectví.

Také přístup Policie ČR správy Severomoravského kraje k řešení problematiky lichvy i dalších rizikových faktorů uvnitř sociálně vyloučených romských komunit lze hodnotit jako iniciativní a aktivní. Policii v severomoravském regionu se podařilo vytvořit prostor pro komunikaci a úzkou spolupráci s příslušníky národnostních a etnických menšin a osvojit si takové metody práce, jejichž prostřednictvím může navázat kontakt se členy sociálně vyloučených komunit, kteří jsou lichvářstvím nejvíce ohroženi. To vše jí umožňuje získávat konkrétní poznatky o trestné činnosti lichvy a v důsledku toho postupně přispívat ke zvyšování objasněnosti této trestné činnosti.

Magistrát města Ostravy se nechal inspirovat prací o.s. Vzájemné soužití a od ledna 2004 také zaměstnává dva terénní sociální pracovníky, jejichž práce je zaměřena na řešení kriminogenních faktorů v romské komunitě. Jsou financováni z Programu terénní sociální práce a Magistrátem města Ostravy.

Terénní sociální pracovníci i asistentky Policie ČR v rámci svých možností postupně rozšiřují svoji působnost i do ostatních okresů v rámci správy, přičemž poskytují pomoc zejména těm členům komunity, kteří o ni sami projevili zájem. Využívají možnosti přímého přístupu do komunity, v níž jsou dobře známy a vstřícně přijímány.

Policejní skupina pro potírání lichvy při Městském ředitelství Policie ČR v Ostravě byla od počátku roku 2004 transformována na tzv. buňky pro práci s romskou komunitou. Tyto buňky fungují při vybraných obvodních odděleních v Ostravě a jsou tvořeny policisty, asistenty Policie ČR, resp. terénními sociálními pracovníky a zástupci občanských sdružení (pokud

v dané lokalitě působí). Vedoucí jednotlivých buněk, kterými jsou policisté, se pravidelně scházejí s asistenty ke konzultacím. V období ledna až května 2004 sdělili policisté Krajské správy Severomoravského kraje obvinění z trestného činu lichvy dalším pěti osobám. Přínosem projektu je nastartování pravidelné komunikace mezi představiteli samosprávy, státní správy, Policie ČR, nevládními organizacemi a romskými aktivisty. Při řešení problematiky lichvy a dalších souvisejících rizikových faktorů je úzká spolupráce všech zainteresovaných stran nezbytnou podmínkou. Záměrem Policie ČR správy Severomoravského kraje je navázat na dosavadní zkušenosti s potíráním lichvy a vytvořit obdobné policejní pracovní skupiny i v dalších okresech v rámci správy.

1.7. Terénní sociální pracovník – romský asistent policie pro spolupráci Policie ČR s romskou komunitou v Chebu

V chebském regionu v posledních letech významně vzrostl počet sociálně slabých romských rodin. Tento stav je mnohdy spojen se závažnými sociálně-patologickými jevy, jakými jsou prostituce, kuplířství, drogy a gamblerství. Ministerstvo vnitra ČR připravilo ve spolupráci s Okresním ředitelstvím Policie ČR Cheb, vedením města Cheb a s Kanceláří Rady vlády pro záležitosti romské komunity záměr projektu asistenta policie, který by napomohl výše uvedené negativní jevy řešit. Projekt byl realizován jako modifikace programu terénní sociální práce, který je standardně provozován po celém území ČR, v kombinaci s funkcí asistenta policie. Město Cheb obdrželo dotaci na zřízení dvou míst pro terénní sociální pracovníky a přijalo do pracovního poměru dvě vhodné kandidátky, které absolvovaly standardní školení pro terénní sociální pracovníky (Drom) a dále byly proškoleny kompetentním policistou. Policisté, kteří byli vyčleněni pro práci s asistentkami, museli prokázat ochotu pracovat intenzivně a bez předsudků s romskou komunitou.

Podmínkou úspěšnosti projektu bylo určení partnerů asistentek u policie. Rozkazem policejního ředitele byl sestaven a policejními experty na problematiku menšin adekvátně proškolen tým, který se primárně zaměřil na realizaci tohoto projektu. Členové týmu zajišťovali každodenní komunikaci s asistentkami a metodicky je řídili a úkolovali.

Pracovní činnost „terénních sociálních asistentek – romských asistentek policie“ byla rozdělena do dvou základních částí. Polovinu pracovní doby věnovaly standardní terénní sociální práci pro město Cheb (pod vedením romské poradkyně) a v druhé polovině své činnosti plnily funkci romských asistentek policie. V této části své práce se zaměřily především na navázání pozitivních kontaktů Policie ČR s romskou komunitou a dále na řešení problematiky rizikových a patologických jevů spojených s životem romské komunity ve městě. Jejich hlavním posláním bylo v první fázi navázání kontaktu s komunitou a získání důvěry pro práci vybraných policistů ze speciálního týmu. Usilovaly o zlepšení vztahů mezi policií a komunitou a přispěly k vytvoření podmínek, ve kterých by policie mohla pozitivně vstupovat do komunity a poskytovat své služby a pomoc těm, kteří o to prostřednictvím asistentek projeví zájem (např. oběti trestných činů, které by bez spolupráce s asistentkami pomoc policie nevyhledaly).

Mimo jiné je tento projekt příkladem vstřícného přístupu Policie ČR vůči romské komunitě v Chebu a představuje alternativní způsob řešení problémů. Řešení kriminality v romské komunitě preventivními přístupy vyžaduje detailní znalost prostředí a kontakt s komunitou. To jsou oblasti, kde vzniká ideální prostor pro uplatnění asistentek. Je zřejmé, že se jedná o práci dlouhodobou, jejíž výsledky se dostaví až s odstupem času, v dlouhodobém časovém horizontu. Přes všechna pozitiva se ukázalo, že napětí mezi standardní terénní sociální prací a

práci asistenta policie je velké a do budoucna se jeví jako vhodnější tyto funkce nekumulovat. Klíčovou roli pro úspěch projektu má vhodný výběr osob, které se do projektu zapojí. V tomto bodě se Chebský projekt potýkal s největšími obtížemi, které jsou však řešitelné a nezpochybňují klíčovou ideu projektu.

2. Příklady osvědčených projektů realizovaných nestátními neziskovými organizacemi

2.1. Projekty sociální práce

2.1.1. Drom, romské středisko Brno

Jedním z nejlepších příkladů dobré praxe je práce romského střediska Drom v Brně, které nabízí komplexní služby směřující do sociálním vyloučením ohrožených lokalit v Brně, ale také projekty, které přispívají k integraci romských komunit po celé ČR. Základní předností práce Dromu je provázanost a logická návaznost jednotlivých projektů a nesporná inovativnost, která je v celorepublikovém kontextu příkladná.

Původní forma organizace vznikla jako Kulturní a vzdělávací středisko (dále jen KVS) z iniciativy Městské části Brno-sever již v roce 1989. Činnost KVS byla plně při Úřadu městské části Brno-sever zařazena do odboru školství, kultury, sociálních věcí a zdravotnictví. Od roku 1999 se z KVS stal samostatný právní subjekt – rozpočtová organizace s názvem Drom, romské středisko jako příspěvková organizace.

K základním aspektům jeho činnosti patří:

- průřezovost a komplexnost
- řešení aktuálních problémů a potřeb cílové skupiny
- schopnost pokrýt více méně všechny problémové oblasti
- pokrytí všech věkových kategorií cílové skupiny
- propojení a součinnost se záměry města

Cílem střediska je oslovovat a nabídnout aktivity co nejširšímu okruhu dětí, mládeže i dospělých. Podle věku, zájmu a potřeb klientů jsou tyto činnosti flexibilně upravovány a přizpůsobovány. Tento aspekt se promítá do všech činností, které se vzájemně prolínají a doplňují. Jedná se především o:

- pomoc při řešení pracovního uplatnění (zejména se jedná o vytváření pracovních míst formou tzv. veřejně prospěšných prací)
- pomoc při řešení v otázkách bydlení
- poradenskou a informační činnost
- primární prevenci sociálně-patologických jevů
- mimoškolní výchovu a vzdělávání dětí, mládeže, ale i dospělých osob
- nabídku volnočasových aktivit
- pořádání kulturních a společenských akcí

2.1.1.1. Vzdělávání a volnočasové aktivity

Činnosti jsou koncipovány tak, aby podpora vzdělávání byla doplněna volnočasovými aktivitami rozvíjejícími potřebné schopnosti a dovednosti pro studium. Zároveň je pozornost věnována kontinuitě péče a poskytování dlouhodobých služeb, od předškolního věku až po ukončení studia. Jedná se o komplex aktivit, jakými jsou např. stimulační program pro předškolní děti, pedagogicko-psychologické jízda na koních pro předškolní děti, doučování dětí ZŠ a SŠ, nízkoprahová klubovna, zájmové kroužky, úzká spolupráce se školami (zejména základními), Nadační fond Verda apod.

Nadační fond poskytuje finanční příspěvek na náklady spojené se studiem romských studentů OU, SOU, SŠ a VŠ. tato činnost slouží k podchycení nadějných a nadaných studentů ze socioekonomicky slabého prostředí, přispívá k jejich motivaci a k úspěšnému zvládnutí studia.

Pozornost je věnována také práci s pedagogickými pracovníky. Byl organizován jak kurz pro učitele, tak program pro pedagogické asistenty, který poskytoval pedagogicko-psychologické minimum a poté, co tuto základní aktivita převzala PedF MU Brno, se středisko zaměřilo na následné a rozvíjející vzdělávací kurzy.

2.1.1.2. Sociálně-právní poradenství

Důležitým aspektem je specifické zaměření poradny na jevy, které se vyskytují v dané cílové skupině. Středisko i sociálně-právní poradna jsou umístěny přímo v lokalitě s největší koncentrací obyvatel romského původu a poradenství je poskytováno bezplatně.

2.1.1.3. Bydlení

Významným krokem v této oblasti byla realizace projektu komunitního bydlení. Projekt byl realizován za partnerské spolupráce s Městskou částí Brno-střed a jeho cílem bylo zlepšení úrovně bydlení a právního stavu užívání bytů, tj. vyrovnání dluhů na nájemch a službách a legalizace nájemních smluv. V rámci projektu byly zrekonstruovány domy Bratislavská 41 a Cejl 49 (byty IV. kategorie se dostaly na úroveň I. kategorie), obyvatelům byla dána možnost odpracování dluhů a následné legalizace bydlení. Založena byla také samospráva domu a obyvatelé jsou vedeni k samostatnému a zodpovědnému zajišťování chodu domu a komunikaci s institucemi.

2.1.1.4. Zaměstnanost

Středisko v minulých letech v poměrně vysokém počtu využívalo stávajících nástrojů Aktivní politiky zaměstnanosti (APZ), a to konkrétně Veřejně prospěšných prací (VPP).

V případě pedagogických asistentů začalo testování jejich funkce právě zaměstnáním na VPP při romských neziskových organizacích. Na základě takto získaných pozitivních zkušeností byla pozice pedagogického asistenta jasně vydefinována a zařazena do katalogu prací, takže školská zařízení získala možnost sama asistenty zaměstnávat.

Středisko využilo nástroje VPP při zavádění nových aktivit a díky pozitivním zkušenostem se podařilo u městské části Brno-sever postupně prosadit vytvoření několika nových pracovních míst.

Zaměstnávání osob odsouzených k vykonání obecně prospěšných prací (OPP) patří k dalším aktivitám střediska, která mají vliv nejen na zaměstnanost prostřednictvím rozvoje pracovních návyků, ale také působí preventivně s ohledem na výskyt sociálně negativních jevů.

2.1.1.5. Sociální práce s důchodci

Činnost zaměřená speciálně na práci s cílovými osobami v důchodovém věku byla započata v rámci humanitárního a sociálního programu Mezinárodní organizace pro migraci. Středisko těmto osobám poskytuje poradenství v rámci sociálně-právní poradny, nabízí posezení v klubovně Společenského klubu, zdravotní porady s lékařem, organizuje společenské akce a zájezdy.

Cílovou skupinu tvoří romské etnikum na území města Brna, zejména pak v lokalitách Brno-Zábřovice, Brno-Husovice, Brno-střed. Ve vybraných projektech se cílová skupina rozšiřuje na Jihomoravský kraj i na celorepublikovou působnost.

2.1.2. Projekt Ester v mikroregionu Javorník

Projekt navázal na sociální práci, kterou o.s. Ester (dále jen OSE) provádí v mikroregionu Javorník již několik let. Z této práce a z potřeb cílové skupiny projektu vzešly hlavní cíle. Jejich realizace probíhala od května do konce prosince 2003. V souladu s vizí OSE a požadavkem zadavatele se tato práce rozvíjí a dále pokračuje i v roce 2004.

2.1.2.1. Program zaměstnanosti Romů

V této části bylo plně realizováno vytvoření osmi pracovních míst. Z toho jsou dvě pracovní místa pro mladistvé, kteří budou od září 2004 pokračovat ve studiu a dále jedno místo pro absolventa střední školy.

Náplní zaměstnanosti byly aktivity spojené s budováním chráněných bytů, práce spojené s dostavbou střediska psychosociální rehabilitace v Zálesí a obnovy budovy TREND v Javorníku, jako střediska pro sociální terénní práce, klubovou činnost dětí a mládeže a komunitní centrum.

V uvedeném období došlo k jednomu propuštění podle paragrafu 53 b) a k jednomu rozvázání pracovního poměru dohodou. Všichni pracovníci pokračují i v roce 2004 v zaměstnání. Postupně došlo ke stabilizaci pracovní morálky. Docházka a osvojování si odborných dovedností jsou na velmi dobré úrovni. Pracovníky doporučuje Úřad práce Jeseník a pro mnohé z nich se jedná o první řádný a trvalý pracovní poměr. Průměrný věk zaměstnanců je 35 let. Pro některé zaměstnance, kteří mají početnější rodiny, je přitom zaměstnání s minimální nebo vyšší než minimální mzdou bez přímé ekonomické výhodnosti a při dojíždění do zaměstnání jsou naopak ztrátoví. Nadále jsou tedy sociálně podporováni a tato podpora je snížena o výdělek. V praxi to znamená, že zde není vyšší ekonomický efekt pro osoby, které pracují ve srovnání s těmi, kteří nepracují. I při plném vědomí této skutečnosti je o práci zájem. Plně se projevil kladný účinek pocitu pravidelné aktivity a především získání společenské prestiže.

Tento pilotní program se osvědčil. Jedná se o přijatelné a trvalé řešení problému nezaměstnatelných občanů cílové skupiny.

2.1.2.2. Program chráněného a podporovaného bydlení

Tento program je rozvíjen v rámci organizace již třetí rok. V roce 2002 vznikl první chráněný byt pro romskou rodinu, která žila v sociální exkluzi a které hrozil celkový rozpad. V současné době je rodina stabilizována i přes fakt, že otec je dlouhodobě ve výkonu trestu. Matka se stará o šest dětí, sedmé dítě je v ústavní výchově. S výchovou dětí a jejich přípravou pro školu soustavně pomáhá OSE v rámci svých programů.

Model chráněného bydlení je převzat z oblasti péče o psychicky nemocné a jinak postižené spoluobčany a jeho aplikace v prostředí sociálně exkludované nebo exkluzí ohrožené populace se plně osvědčil.

V průběhu trvání tohoto projektu byl zajištěn další chráněný byt pro rodinu se třemi dětmi. Přestože se jedná o rodinu se třemi malými dětmi v bytovém domě s většinovou populací, vůči romským spoluobčanům spíše negativně laděnou, podařilo se asistencí a smysluplnou sociální prací jak s klienty, tak místními obyvateli dosáhnout postupného odeznívání averze. Dochází tak k přirozené resocializaci rodiny v novém prostředí.

K další rozsáhlé opravě a renovaci nájemního domu obývaného Romy došlo v Horních Hošticích. V rámci této akce byla obnovena studna, vybudována kanalizace, jímky a rozsáhlé úpravy okolí domu. V domě žijí čtyři rodiny a s městem Javorník bylo dosaženo dohody o vystavení dekretů na byty a přiděleno trvalé bydliště těm z obyvatel, kdo měl o ně zájem.

V sousedství tohoto bytového domu je bývalá chata, obývaná rodinami a jednotlivci, včetně několika malých dětí a podmínky jsou zde kritické. Obyvatelům tohoto objektu pomohlo OSE se zabezpečením pro zimní období, poskytlo nová kamna a zajistilo otop. Do prací se dobrovolně zapojili obyvatelé domu (dva z nich jsou účastníky programu zaměstnanosti). V současné době probíhají jednání o dalším vývoji v této komunitě a o možnostech odstranění přetrvávající kritické situace.

Od října probíhá rozsáhlá obnova rodinného domu v Uhelné. Tento vybydlený objekt je celkově opraven a určen k nastěhování rodině se sedmi dětmi. V současné době jsou dokončovány malby a nátěry a probíhá vybavování domu. Také v roce 2004 pokračuje OSE v trendu budování chráněných a podporovaných bytů.

Bydlení patří k základním předpokladům kvalitního života. Integrace do většinové společnosti je do velké míry závislá na druhu bydlení a možnosti pracovat. U převážné většiny klientů je resocializace a začlenění možné s vynaložením podstatně menších nákladů, než je udržování současného stavu sociální a ekonomické závislosti.

2.1.2.3. Program komunitního centra

Komunitní centrum v Javorníku je určeno širokému okruhu občanů. Je umístěno v budově TREND občanského sdružení Ester. Mimo psychosociálně rehabilitační komunitu s resocializačním programem je zde vlastní klubovní místnost pro programy všech účastníků, s možností pořádat semináře, školení, konference, ale i pravidelné programy pro důchodce, zájmové skupiny a podobně. Komunitní centrum má k dispozici kuchyni s jídelnou, kancelář střediska sociální práce, informační centrum, veřejný šatník s šicí minidílnou a internet. Součástí komunitního centra je Středisko dětí a mládeže mikroregionu, které dostalo k dispozici prostory suterénu s vlastní klubovnou, hobby dílnou a fitness centrem.

Na vzniku komunitního centra se mimo klientů psychosociální komunity v Zálesí velkou měrou podíleli romští pracovníci. Zahájena byla také pravidelná práce sociální terénní asistence, která využívá místnost kanceláře. Doučování dětí a jejich volnočasové aktivity probíhají v odpoledních hodinách i v Domě Esterka v Zálesí, kde jsou i nadále pořádány pravidelné víkendové pobyty pro děti a mládež.

2.1.2.4. Program koordinační terénní práce

Tato část projektu se ukázala jako velmi důležitá. Vlastní terénní práce byla propojena s pracovníky odboru sociálních věcí MěÚ v Jeseníku, sociálními kurátory a pracovníky odboru sociálních věcí MěÚ Jeseník – obce s rozšířenou působností, se starosty a starostkami obcí mikroregionu, školami, lékaři a dalšími spolupracujícími institucemi (Probační a mediační služba, PCR další). Snahou bylo nejen řešit a odstraňovat akutní sociální, zdravotní, rodinné, bytové, finanční a další problémy, ale i vytvářet postupně koordinovanou, plánovanou činnost, která poznatky a potřeby cílové skupiny analyzuje a navrhne a zrealizuje jejich řešení.

Tým pracovníků OSE byl rozšířen o dobrovolníky, rodiče a rodinné příslušníky. Touto spoluprací a koordinovanou sociální prací bylo v krátkém období několika měsíců dosaženo řady úspěchů. Přímá pomoc se týkala cca 60 osob (rodiny včetně dětí, jednotlivci). Finanční prostředky z přidělené dotace byly využity zejména v programu zaměstnanosti, v jehož rámci bylo vytvořeno několik pracovních míst, která v programu chráněného a podporovaného bydlení přispěla k rozšíření činnosti komunitního centra a k rozvoji terénní sociální práce.

Občanské sdružení Ester je již řadu let realizátorem aktivit, které pozitivně přispívají k integraci romských komunit v mikroregionu Javornicko.

2.1.3. Program romské integrace Partners Czech v Pardubicích

Čtyřletý projekt Partners Czech byl v Pardubicích zahájen v říjnu 2003. Do projektu je zapojen maximální počet subjektů (Magistrát města Pardubice romské neziskové organizace působící v Pardubicích, proromské NNO, Úřad práce - Pardubice, Krajský úřad, odbor školství, romská koordinátorka, azylový dům pro matky s dětmi), což zajišťuje širokou diskusi nad projednávanými problémy. Takto komplexně pojmávaná práce zvyšuje angažovanost a dosažený konsensus je zárukou trvale udržitelného zlepšení.

Před zahájením samotného programu se u některých romských organizací v lokalitě objevovaly určité výhrady k plánovaným aktivitám. Zvláště u několika starších představitelů romské komunity se realizátoři setkávali se skeptickými názory, které se však postupem času vytratily. Program romské integrace je zaměřen na zlepšení soužití mezi romskou komunitou a většinovou společností a je naplánován pro léta 2003 - 2007.

Program usiluje o zlepšení přístupu ke službám a rozšíření příležitosti pro aktivní účast Romů na obecní úrovni. Cílem je pomoci místní romské komunitě zlepšit situaci v různých oblastech (bydlení, snadnější přístup ke vzdělání, k zaměstnání).

Účastníci vytvořili několik pracovních skupin: 1) skupina pro pracovní otázky, 2) skupina pro vzdělání, 3) skupina, která se zabývá lichvou. Každá ze skupin si určila svého koordinátora, který je zodpovědný za svolávání členů pracovní skupiny, za pořizování zápisů z jednotlivých sezení a za informování lokálního koordinátora. Byla založena Smírčí rada, která již nyní

přináší řadu pozitivních výsledků. Uskutečnilo se 6 seminářů, při kterých bylo vyškolenو několik osob, kteří nyní tvoří samostatnou skupinu, ochotných řešit v určitých situacích nedorozumění sledovaného romsko-českého soužití.

K vytvoření této skupiny přispěla významnou měrou podpora ze strany města a státních institucí. Došlo k vyjasnění některých postojů zájmových skupin a společnou výměnou názorů se předešlo možným konfliktům a nedorozuměním. Velká část účastníků změnila názor, který vycházel ze stereotypů soužití majority a romské menšiny. Zástupci obou etnik se dozvěděli více o kulturních odlišnostech a navázali osobní kontakty (velmi přínosné).

V rámci přípravné části projektu bylo v Pardubicích provedeno:

- 8 setkání s představiteli neziskového sektoru
- 3 setkání s náměstkem primátora
- 6 setkání s vedoucími jednotlivých odborů
- 1 setkání s externím specialistou
- 2 setkání s ostatními institucemi

Po pěti setkáních komunitního plánování se začaly vytvářet projekty pro první grantové kolo.

Přínos projektu pro romské organizace v Pardubicích:

- získání informací a zkušeností během společných seminářů.
- lidé se osobně seznámili – odpadla bariéra – Rom- úředník.
- majorita - vytvoření jiného obrazu o Romech, vzniká spolupráce bez strachu a předsudků.
- perspektivní řešení problémů, které byly určeny k zadání.
- získání finančních prostředků prostřednictvím podaných projektů, v oblasti vzdělávání, nezaměstnanosti.

Program Integrace romské komunity bude pokračovat ještě dále, ale již dnes je patrné, že byl nastartován přínosný projekt nejen pro místní romskou komunitu, ale také pro majoritu.

Svoji významnou a pozitivní roli zde sehrál Magistrát města Pardubic, který usiloval o zavedení zmíněného programu do Pardubic. Přes počáteční nedůvěru Romů se začíná ukazovat potřebnost takových projektů. Společně se na řešení určitých problémů podíleli i zástupci státní správy i samosprávy.

2.1.4. Činnost týmu sociálních služeb o.s. VZÁJEMNÉ SOUŽITÍ v Ostravě

Příkladnou činnost vyvíjí občanské sdružení Vzájemné soužití v Ostravě, které podobně jako o.s. Drom v Brně usiluje o komplexní a provázaný systém projektů, které úspěšně řeší situaci romských komunit ohrožených sociálním vyloučením. Více než u kteréhokoliv jiného realizátora je u Vzájemného soužití kladen důraz na maximální participaci příslušníků cílové skupiny. Veškeré aktivity pečlivě reflektují potřeby a názory klientů a snaží se podporovat ty tendence, které přicházejí přímo od příslušníků romských komunit. Tento přístup je organizačně i jinak náročný, z dlouhodobého hlediska však přináší nejlepší výsledky.

Tým sociálních služeb (dále jen TSS) má v současné době zázemí v Sociálně-právní poradně, kde pracují dvě sociální pracovnice a sídlí zde i koordinátor týmu. Dále pod TSS spadají 4 terénní sociální pracovnice, 2 policejní asistentky a právník.

Cílovou skupinou jsou především obyvatelé lokalit Ostrava – Hrušov, Liščina, Zárubek (v těchto třech lokalitách je realizována terénní a komunitní práce) a Přívoz (lokality s vysokou koncentrací Romů) a rovněž klienti z celého města bez etnické diferenciacie, kteří aktivně vyhledávají služby týmu a jsou na jeho činnost odkazováni jinými státními i nestátními poskytovateli sociálních služeb.

O.s. Vzájemné soužití poskytuje komplexní sociální služby, v rámci nichž realizuje tyto aktivity:

1) Komunitní práce

- Pravidelná společná setkání obyvatel – 1x měsíčně pravidelná setkání reagující na aktuální potřeby obyvatel komunit. Cílem je aktivizace, identifikace problémů, participace na řešení vlastních problémů a aktivitách centra (pomoc ke svépomoci), hodnocení služeb poskytovaných komunitními centry a posilování pocitu sounáležitosti místního společenství.

- Podporování komunitních iniciativ – pomoc při vyjednávání s místní samosprávou, zplnomocňování, poradenství, podpora finanční a organizační na zajištění aktivit místních obyvatel.

- Podpora ke svépomoci – aktivizace a podpora akcí zlepšujících životní prostředí komunit (úklid, údržba lokalit, budování dětských hřišť).

- Práce místních rad – Rady jsou složeny z aktivních členů komunit, zástupců obyvatel a pracovníků Vzájemného soužití, kteří reagují svojí činností na společně identifikované problémy a zvolené způsoby jejich řešení. Zástupce rady volí sami obyvatelé jednotlivých lokalit. Členové rad jsou při svých činnostech podporováni pracovníky sdružení, rozvíjí svoje vlastní kompetence i zdroje prostředí. Přes fungování místních rad mají obyvatelé lokalit možnost ovlivňovat kvalitu poskytovaných služeb.

- Předávání spoluodpovědnosti – Mládeži je předávána spoluzodpovědnost za stav a provoz v komunitních centrech. Jsou podporováni v účasti na rozhodování.

- Podpora žen – společná setkávání, předávání zkušeností a dovedností, participace na aktivitách komunitních center.

- Vydávání informačních zpravodajů – o aktivitách komunitních center a dění v komunitě.

- Zaměstnávání lidí z komunity – zaměstnávání místních obyvatel má výrazný vliv na rozvoj komunity, je výrazem naděje a ovlivňuje sebevědomí místních lidí.

- Organizování a vyjednávání s představiteli místní samosprávy (Úřad městského obvodu Slezská Ostrava, Magistrát města Ostravy).

- Azylové bydlení – pro rodiny v krizi.

- Setkávání romských a neromských obyvatel – podpora multikulturního soužití

- Obhajování práv a zájmů komunit – členové komunit a pracovníci Vzájemného soužití jednají s institucemi s cílem zlepšit životní podmínky v lokalitách (Kancelář ombudsmana, Stavební policie MMO, Krajská hygienická stanice).

- Rozvoj vědomí o občanských a politických právech – rozvoj kompetencí obyvatel lokalit při jejich prosazování (petice, demonstrace).

- Vyjednávání a mediace – při střetech mezi jednotlivými komunitami.

- Projekt Picasso – s cílem podpořit nezaměstnanou romskou mládež na trhu práce, a tím předejít vzniku její dlouhodobé nezaměstnanosti. Ve spolupráce s ÚP Ostrava tímto projektem umožňujeme skupině 10 mladých lidí (chlapců) absolvovat rekvalifikační kurz oboru malíř-natěrač, což umožňuje osvojení si dalších dovedností, vědomostí a praxe. Tato skupinka je metodicky vedena zkušeným mistrem s dlouhodobou praxí ve výše zmíněném oboru.

2) Sociálně-právní poradenství

- Bezplatné sociálně-právní poradenství.
- Oblasti sociálně-právního poradenství – sociální problematika, bydlení (nejčastěji soudní vystěhování), lidská práva, pracovní a občansko-právní vztahy, rodiny a mezilidské vztahy, oběti násilí, trestných činů, oběti lichvy a lidé s vysokými dluhy.
- Doprovázení klientů – jednání s úřady.
- Rodinné poradenství.
- Spolupráce a vyjednávání – s institucemi v zájmu klienta.
- Řešení tzv. systémových chyb a vzájemného nedorozumění a upozorňování na nedostatky legislativy.
- Ovlivňování a rozvoj kvality poskytování sociálních služeb.
- Humanitární pomoc (oblečení, dětské pleny, nábytek, sociální byty, oddlužování).
- Systém malých bezúročných půjček ve spolupráci s UNHCR a jednorázové humanitární pomoci s cílem oddlužit klienta.
- Právní poradenství a jeho zprostředkování u spolupracujících organizacích.
- Poskytování sociálního poradenství v terénu.

3) Terénní práce

Je realizována terénními sociálními pracovníky v jednotlivých lokalitách (primárně Hrušov a Muglinov, Liščina, Přívoz a Zárubek). K základním službám patří vyhledávání, navazování a udržování trvalého kontaktu s rodinami:

- Poradenství především v oblasti mezilidských vztahů.
- Motivace rodiny k účasti na výchovných, vzdělávacích a aktivizačních programech.
- Poskytování materiální humanitární pomoci.
- Sociálně-právní poradenství.

2.1.5. Český Západ – Dobrá voda u Toužimi

Projekt pracuje na principu komplexní práce a ovlivňuje život v lokalitě v celé řadě vzájemně propojených oblastí. V panelovém domě v obci Dobrá Voda na Toužimsku bydlí osmdesáticenná romská komunita, z níž téměř polovinu tvoří děti. Z celkového počtu obyvatel představují Romové více než 90 %. V létě roku 2000 vznikl projekt pomoci místní romské komunitě, který se v první fázi soustředil na vytváření pracovních příležitostí v Dobré Vodě a nejbližším okolí. V rámci Kláštera trapistů prošlo pracovním poměrem 12 obyvatel a již v této fázi projektu se na jeho realizaci aktivně podíleli budoucí zakladatelé občanského sdružení Český západ, které převzalo iniciativu v roce 2001. Sdružení začalo vytvářet pracovní příležitosti pro romské obyvatele obce a jejího okolí a postupně své aktivity rozšířilo o intenzivní práci s romskými dětmi a mládeží, poradenství a pomoc v sociálních otázkách, možnost výkonu alternativního trestu, zvyšování kvalifikace a vzdělání, kultivace bydlení i kulturního vyžití. Tři ženy registrované na úřadu práce si v roce 2003 zvyšovaly svoji kvalifikaci v oboru šička – krejčová. Absolvovaly osmdesátihodinovou rekvalifikaci, kterou o.s. Český západ připravilo ve spolupráci s brněnskou organizací Na počátku z finančních zdrojů poskytnutých Úřadem práce v Karlových Varech. Další pracovní příležitostí byla vytvořená místa asistentek pro práci s dětmi a administrativní pracovníce. Ve spolupráci s Úřadem práce v Karlových Varech bylo v roce 2003 zaměstnáno jedenáct pracovníků a pracovník v profesích lesní dělník, dělník pro pomocné práce, tkadlena a jedno místo pro správu sídla občanského sdružení. Jeden z pracovníků byl vedoucím skupiny, evidoval práci ostatních, sbíral návrhy na změny práce či pracovních podmínek a vedl doklady o pracovní neschopnosti.

V oblasti podpory vzdělanosti byl vytvořen úzce specializovaný plán pro práci s dětmi, který se zaměřil na kritická období vzdělávání dětí a jejich prevenci. Jedná se o přípravu na mateřskou školu „Školička“, individuální doučování, odpolední klub pro děti na faře a klubovnu pro smysluplné využití volného času.

Snahou projektu je, aby příslušníci romské komunity (klienti) byli při styku s úřady a veřejností zcela samostatní, dokázali vyjadřovat své požadavky a jednat podle norem, které jsou v daném místě ustálené.

V roce 2003 někteří z obyvatel obce vstoupili do jednání se zástupci města (vlastníkem domu obývaného Romy) a společně hledali řešení špatného stavu bydlení. Tato komunikace vedla ke zlepšení kvality bydlení a navázání důvěry mezi majitelem a obyvateli. Od října 2003 funguje právní miniporadna, jejíž služby zajišťuje student posledního ročníku právnické fakulty, který tyto služby poskytuje bezplatně a dobrovolně.

Jedná se o úspěšný projekt, který svědčí o schopnosti Sdružení navazovat funkční spolupráci, která umožňuje poskytování komplexních a provázaných služeb, které zlepšují situaci v dané lokalitě v různých oblastech a přispívají tím k úspěšné integraci do společnosti.

2.2. Projekty na podporu zaměstnanosti ve vyloučených komunitách

2.2.1. Podporované zaměstnávání Romů Olomouc

SPOLU Olomouc je nestátní nezisková organizace, která vznikla v roce 1995. Jejím posláním je podpora dětí a dospělých s mentálním a kombinovaným postižením v tom, aby mohli žít, pracovat a vzdělávat se v běžných životních podmínkách obvyklých pro jejich vrstevníky. SPOLU Olomouc nabízí tyto programy:

- podpora školské integrace
- tranzitní program
- osobní asistence
- podporované zaměstnávání
- pravidelná zájmová činnost
- prázdninové pobyty
- integrované společenské akce

Na základě podnětu Krajského úřadu v Olomouci se od února 2004 na období 18 měsíců realizuje projekt podporovaného zaměstnávání Romů.⁴ Cílem tohoto projektu je poskytnout

⁴ V rámci projektu během dubna 2004 proběhlo v Olomouci a okolí rozsáhlé dotazníkové šetření, které se zaměřilo na zaměstnanost a nezaměstnanost Romů. Šetření proběhlo na několika vytipovaných místech, nejčastěji osídlených Romy. Při realizaci pomáhali terénní sociální pracovníci Magistrátu města Olomouce, organizace Sdružení Romů na Moravě a sdružení Caduceus, koordinátorka romských poradců v olomouckém kraji a poradkyně pro národnostní menšiny na Magistrátu města Olomouce. Dotazníkového šetření se zúčastnilo 356 Romů v produktivním věku. V současné době výzkum zpracovává firma Sociotrendy. Finální výsledky šetření nejsou v době uzávěrky textu k dispozici. Z předběžných výsledků vyplývá, že se dotazníkového šetření zúčastnilo 356 Romů, z toho 150 žen a 206 mužů. 8,4 % Romů nemá ukončené základní vzdělání; 71,1 % Romů má ukončené základní vzdělání; 17,1 % Romů má střední vzdělání bez maturity; 2,5 % Romů má střední vzdělání s maturitou a 0,8 % Romů má vzdělání vyšší odborné. Rodinný stav: svobodný (a) 35,7 % Romů; ženatý (a) 37,9 % Romů; rozvedený (a) 7 % Romů; žije s druhem 17,4 % Romů. V době dotazníkového šetření bylo 10,7 % Romů zaměstnaných a 89,3 % Romů bez práce. Pracovní zkušenost má 58,7 % Romů a 41,3 % Romů nemá žádnou pracovní zkušenost. Nezaměstnaní Romové prokazují ve většině případů dlouhodobou nezaměstnanost. V dotazníkovém šetření byly dále zjišťovány např. životní hodnoty Romů, jejich spokojenost v práci, představa o výši hrubé mzdy atd.

zkušenosti s programem Podporované zaměstnávání a podporu při uplatnění na trhu práce dalším znevýhodněným skupinám obyvatel.

Cílem projektu je zlepšení postavení Romů na trhu práce formou sociální služby Podporované zaměstnávání, překonání předsudků při přijímání romských uchazečů ze strany potencionálních zaměstnavatelů, odstranění bariér mezi romskými a neromskými organizacemi. Projekt je realizován v úzké součinnosti a na bázi kooperace s romskými občanskými sdruženími, které realizují poradenství a terénní sociální práci ve vyloučených romských komunitách.

Dalšími cíly jsou:

- praktické ověření možností efektivnosti poskytování sociální služby – Podporovaného zaměstnávání – pro příslušníky romských komunit
- překonání nedůvěry romských iniciativ k aktivitám, které jsou realizovány pro romské komunity majoritní společnosti
- praktické ověření možnosti kooperace s romskými iniciativami při řešení problému nezaměstnanosti ve vyloučených romských komunitách

Projekt Podporované zaměstnávání Romů je realizován devět měsíců. V tomto období se na realizátory obrátilo 50 osob romského původu. V 18 případech se realizátoři s klienty dohodli na potřebě podpory při hledání zaměstnání a u dalších 6 osob probíhá fáze kontaktování a ověřování. Uzavřeno bylo 11 pracovních vztahů, které jsou dále sledovány. Klienti jsou podporováni tak, aby se v zaměstnání udrželi dlouhodobě.

2.2.2. Romale jekhetane Bruntál

Velice zajímavou činnost v celorepublikovém kontextu provozuje občanské sdružení Liga za lidská práva, práva dětí a mládeže v Bruntálu, které bylo založeno již v roce 1990. Ve svých začátcích působilo v Praze, Košicích, v Poděbradech a v Krnově a nyní vyvíjí činnost v Bruntále. Jeho posláním je řešení problematiky soužití většinové společnosti s romskou menšinou. Každodenní práci v romské komunitě a v úzké spolupráci se státní správou i orgány samosprávy usiluje o řešení každodenních problémů. Zaměřuje se zejména na oblasti bydlení, zaměstnanosti, vzdělávání, mezilidských vztahů a na práci s mládeží. Činnost je založena na důvěře Romů v organizaci a snaze o vytvoření kladného vztahu se širokou veřejností včetně regionálních, ale i celostátních orgánů.

2.2.2.1 Romská pracovní četa

Velmi dobře se osvědčil projekt, který vhodně kombinuje program rekvalifikace, aktivní zaměstnanosti a osvětové činnosti. Z řad příslušníků romských komunit byli vybráni vhodní kandidáti, kteří dostali příležitost absolvovat rekvalifikační kurz dlaždiče s perspektivou okamžitého nástupu do pracovního poměru. Podmínkou pro zařazení do projektu byla minimálně dvouletá evidence na úřadu práce, silná motivace pracovat a příslušnost k romské komunitě.

Osm vytipovaných zájemců nastoupilo do rekvalifikačního kurzu v oboru dlaždič, který probíhal na Středním odborném učilišti a Odborném učilišti v Bruntále, pod dozorem erudovaných mistrů. Po třech měsících složili všichni účastníci rekvalifikačního kurzu zkoušky a nastoupili do pracovního poměru k četě, která provádí úpravu komunikací a dlaždičské práce. Podle původního záměru měla být tato pracovní četa zaměstnána pod městem Bruntál. Z důvodu čerpání dotací z úřadu práce bylo v daném případě schůdnější

zaměstnat tyto pracovníky v Technických službách města Bruntál, které zaměstnancům vyplácí pouze mzdy. Občanské sdružení na základě smlouvy o spolupráci s Technickými službami objednává materiál, zodpovídá za bezpečnost pracovníků, organizuje a dozoruje zaměstnance a motivuje je tzv. nepeněžním plněním – poukázky na stravu. Výsledky práce čety jsou dobře viditelné, protože opravují komunikace na frekventovaných místech v centru města Bruntálu. Kolemjdoucí nemohou přehlédnout romskou pracovní četou při práci a ocenit její výsledky. Tato skutečnost je velmi důležitá pro odbourávání negativních předsudků ze strany majority a přispívá k vytvoření vztahu úcty a ocenění Romů. Pracovníci mají jednotné oblečení s logem občanského sdružení a nápisem „Romská pracovní četa“. Projekt měl také kvalitní publicitu. Prostřednictvím sdělovacích prostředků, na internetových stránkách MÚ Bruntál a Ligy za lidská práva je široká veřejnost informována o průběhu jednotlivých projektů a dosažených změnách. Romským občanům jsou poskytovány informace prostřednictvím letáčků a plakátů přímo v místě bydliště.

Aktivita pracovní čety vzbudily zájem i dalších Romů, kteří by se do podobného projektu rádi zapojily. Tento osvětový efekt je významným doprovodným jevem celého úspěšného projektu.

3. Závěr

Vládní Koncepce integrace romské komunity do společnosti už několik let definuje postupy a návody, které by měly napomoci především sociálně vyloučeným příslušníkům romských komunit zapojit se v plné míře do života majoritní společnosti. Koncepce ale nestanovuje postupy řešení konkrétních obtížných situací, které vznikají na místní úrovni a s nimiž se potýkají především samosprávy. Výše uvedené příklady dobré praxe proto mohou posloužit jako její doplnění.

Úsilí některých samospráv a neziskových organizací v problémových lokalitách vede k realizaci mnoha kvalitních projektů. Kromě konkrétní pomoci potřebným rodinám a skupinám osob, kterou tyto aktivity představují, přinášejí rovněž informaci, že lze najít řešení obtížných problémů, která jsou realizovatelná. Získáváme první zkušenosti a poznatky o tom, co se nedaří, nebo co nám chybí. Za takovýto poznatek lze považovat skutečnost, že dodnes nejsou přiměřeně používány evaluační mechanismy, které by vyhodnotily integrační proces z hlediska kvantitativního a kvalitativního. Chybí také relevantní statistické údaje, se kterými by bylo možné pracovat a porovnávat je v rámci daných časových údobí. Přesto lze s přihlédnutím k uvedeným příkladům konstatovat, že předpokladem úspěchu zmiňovaného úsilí je spolupráce všech zainteresovaných aktérů, včetně sociálně vyloučených skupin či těch, kterým sociální vyloučení hrozí.

Vývoj posledních let jednoznačně dokazuje, že dochází k celospolečenské aktivaci řady subjektů, které si kladou za cíl integraci příslušníků romských komunit do společnosti. Výsledkem tohoto procesu je velký počet integračních projektů různého charakteru, jež se realizují po celém území ČR. Zlomek těchto aktivit je prezentován v tomto materiálu.